

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 123.1 Ейнштейн

*А.Е. Дробович,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

КАТЕГОРІЯ «СВОБОДА» У ТВОРЧОСТІ АЛЬБЕРТА ЕЙНШТЕЙНА

Дана публікація є першим із серії запланованих мною коментованих перекладів на українську мову праць Альберта Ейнштейна на філософські, етичні та соціально-політичні теми спеціально для наукового видання «Мультиверсум. Філософський альманах». Кожному такому перекладу передуватиме лаконічний філософський коментар, в якому розкриватиметься соціальний і особистісний контекст тієї чи іншої концепції або думки, висловленої видатним науковцем та мислителем ХХ ст. Ідея циклу перекладів пов'язана із двома причинами:

1) станом на сьогодні, практично немає українських перекладів доволі численної інтелектуальної спадщини доктора Ейнштейна, зокрема його публікацій у різноманітних газетах, журналах і збірниках, які стосувалися проблем розвитку науки, війни та миру, інтелектуальної свободи, перспектив людської цивілізації, пошуку щастя, зв'язку фізики та філософії тощо;

2) дивовижним чином у працях Альберта Ейнштейна, які виходили 60–80 років тому, ми знаходимо надзвичайно багато тем, що близькі нашому часу та прямо корелюють із проблемами сьогодення. Зокрема, Ейнштейн не лише як визначний науковець, а й як небайдужий громадський діяч сміливо міркує про важливість інтелектуальної свободи і свободи суджень, необхід-

ність протистояти тоталітаризму в усіх його проявах, висуває численні аргументи на користь цивілізованого вирішення конфліктів та обґрунтовує цінність миру. Це зумовлює актуальність таких перекладів, адже ми сьогодні живемо у час, коли всі вище згадані проблеми знов постають перед людством і за цих умов не буде зайвим звернутися до слухних узагальнень авторитетних попередників.

Цей перший коментар стосується праці доктора Ейнштейна, яка вийшла друком у 1940 р. у Лондоні і торкнулася теми свободи в науковій творчості – «Свобода та наука».

* * *

У своїй науковій творчості та громадській діяльності доктор Альберт Ейнштейн завжди був апологетом безкомпромісної поваги до свободи. Аналізуючи його біографію та твори, ми можемо констатувати, що він вирізняв три принципових виміри свободи, забезпечення яких є не лише запорукою гідності людини, а й умовою розвитку людства: свобода від упереджень, свобода для творчості та громадянська свобода. Усі вони постали не як продукт кабінетної рефлексії академічного вченого, а були справді «вистражданими» та екзистенційно значущими складовими його розуміння свободи як етичної та соціальної категорії.

Свобода від упереджень – цей перший вимір свободи найбільш повно розкривається у статті «Свобода та наука», переклад якої розміщено у цьому номері альманаху. Однак, до сказаного самим Ейнштейном, у статті потрібно додати, що свобода думки та інтелектуальна незалежність – це найперший усвідомлений ним вимір свободи, концептуалізація та екзистенційне усвідомлення якого припало ще на його студентські роки. Саме під час навчання Альберта Ейнштейна у Цюріхському політехнічному інституті (1896–1900) він назавжди виробив антипатію до бездумного заучування та сліпого підкоренню канонам. Студент Ейнштейн не визнавав авторитетів лише на підставі їх загальноприйнятого статусу і, навіть, отримав славу нонконформіста, яка

заважала йому зробити кар'єру, але допомогла зберегти інтелектуальну незалежність і допитливість. У цьому контексті доречною ілюстрацією є цитата одного з найкращих та найвпливовіших на сьогодні біографів Альберта Ейнштейна – Уолтера Айзексона, в якій ідеться про манеру наукової дискусії молодого генія, яку він проявив буквально одразу після завершення політехніки:

«Самовпевненість Ейнштейна і його презирство до умовностей – якості, які в ньому підтримувала і Марич, – повною мірою в 1901 році проявилися як у його науковій діяльності, так і в особистому житті. Він – безробітний ентузіаст – того року вступив у серію конфліктів з академічними авторитетами. Тон перепалки засвідчує, що Ейнштейн не відчував ніякого страху, задираючи наукових гуру. Навпаки, це, здавалося, його веселило. У розпал суперечок, які він затіяв того року, він заявив Йосту Вінтелеру, що «сліпе поклоніння перед авторитетами – головний ворог істини». Це могло б стати прекрасним кредо, і його варто було б викарбувати на гербі Ейнштейна, якби він захотів його завести» [1, 69].

Тож ми бачимо, що інтелектуальна свобода для Ейнштейна є категорією практичною і фактично забезпечує нормальне розгортання природньої допитливості, властивої людині.

Свобода для творчості – другий вимір свободи стосується, перш за все, соціально-економічних умов життя людини. Ейнштейн, як і багато хто з його сучасників – наприклад, Бертран Рассел у відомому есе «Похвала неробству» [3] – висуває думку про те, що всі досягнення цивілізації мають служити тому, аби полегшити працю людини і у такий спосіб вивільнити її час для творчості та саморозвитку. Ця візія Альберта Ейнштейна мала вплив на формування його політичних переконань і лягла в основу його соціалістичного погляду на політику. Слід відзначити, що рішуча і радикальна позиція Ейнштейна щодо необхідності вивільнення людини для творчості, не останньою чергою, пов'язана з його особистим негативним досвідом. Під час на-

вчання він часто перебував у стані фінансової скрути, однак особливо гостро відчув її після випуску з інституту. З 1900 до 1902 року він не мав постійної роботи, яка дала б йому можливість бодай частково займатися науковими дослідженнями та вирішенням тих проблем фізики, які він уже намітив раніше. За час фінансової скрути він відчув драматизм соціальної несправедливості, коли побутова невлаштованість, буденні клопоти та потреба заробляти бодай мінімальні кошти для існування відбирали у нього можливість займатися наукою, сприяти поступу людства та реалізувати власний потенціал. Саме цей досвід переживання «розірваності» між справою життя та справами виживання був покладений в основу його розуміння свободи для творчості. Як він сам писатиме в 1934 році: «Мало хто... має можливість цілком присвятити себе науковій роботі протягом хоча б якогось тривалого періоду часу. Навіть якщо молодій людині і вдасться роздобути трохи грошей, то науковими проблемами йому доводиться займатися поспіхом» [2, 188].

Громадянська свобода, на думку Альберта Ейнштейна, є взагалі основоположною для забезпечення гідності людини та виживання цивілізації. Він – як людина, котра зіткнулася із жахіттям нацизму та на собі відчула становлення антисемітизму у передвоєнній Німеччині – зробив справою усього життя проголошення ідей толерантності, рівності та недовіри до ідеології, яка обмежує свободу особистості і проголошує інтереси держави вищими за інтереси окремої людини. Показовим також можна вважати і його досвід роботи в офіційній науковій структурі Німеччини. З 1913 року він був членом Пруської академії наук, що забезпечило йому кращий майновий стан і посилило авторитет у суспільстві, однак відкрило закулісний світ політики. За час роботи в академії він, зокрема, став свідком того, як наука використовувалася державою для досягнення цілей, що розходяться з нормами гуманізму. На окрему увагу заслуговує історія з його приятелем та колегою по академії Фріцом Гавером, кот-

рий першим винайшов та застосував хімічну зброю під час Першої світової війни. Гавер фактично потрапив у полон політичної кон'юнктури та використав науку для масового знищення людей. Цей випадок так вразив доктора Ейнштейна, що він став пацифістом, непримиримим противником усіякого диктату ідеологій та впливу політики на наукову творчість. Саме це – вже після переїзду до США – стало ключовим мотивом боротьби Ейнштейна з ядерною програмою та розповсюдженням ядерної зброї. Говорячи про цінність громадянської свободи та уміння самостійно мислити, не пристаючи бездумно на заклики юрби чи пануючої ідеології, він відзначав, що «тільки свободні люди могли стати авторами тих винаходів і творінь духу, які на наших очах визнають цінність життя» [2, 188]. При цьому розвиток громадянської свободи Ейнштейн тісно пов'язував зі свободою слова, забезпеченням миру на планеті та рівнем освіченості громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айзексон У.* Альберт Эйнштейн: его жизнь и его Вселенная. – М.: АСТ; CORPUS, 2015. – 535 с.
2. *Эйнштейн А.* Наука и цивилизация // Альберт Эйнштейн. Собрание научных трудов. В 4 тт. – М.: Наука, 1967. – Т. 4. – 599 с.
3. *Bertrand Russell.* In Praise of Idleness and Other Essays. – London: George Allen & Unwin, 1935.

Дробович А.Е. Категорія «свобода» у творчості Альберта Ейнштейна.

Матеріал являє собою короткий філософський коментар до першого перекладу на українську мову статті Альберта Ейнштейна «Свобода та наука». Актуальність публікації пов'язана з тим, що категорія «свобода», яку аналізує Ейнштейн, розглядається у світлі тих соціально-філософських проблем, які сьогодні стоять і перед українським суспільством – громадянська відповідальність в умовах війни, здатність

плекати свободу і протистояти пропаганді, використання науки для підвищення якості життя людей та утвердження їх гідності. Мета полягає у ширшому залученні інтелектуальної спадщини Альберта Ейнштейна в український соціально-філософський та етичний дискурс.

Ключові слова: свобода, інтелектуальна незалежність, свобода творчості, громадянська свобода.

Drobovych A. The Notion «Freedom» in Scientific Work of Albert Einstein.

This article presents a brief philosophical review to the first translation of the article «Freedom and Science» by Albert Einstein into Ukrainian. The topicality of this publication is connected with the fact that the notion «freedom» analyzed by Einstein is viewed in terms of those social and philosophical issues Ukrainian society is currently facing – civic responsibility under conditions of war, ability to align with freedom and to withstand propaganda, science for the quality improvement of people's life and assurance their dignity. The aim of this publication is in broader mainstreaming of Albert Einstein's intellectual legacy into Ukrainian social, philosophical and ethical discourse.

Key words: freedom, intellectual independence, artistic freedom, civic freedom.

Альберт Ейнштейн

СВОБОДА ТА НАУКА¹

I

На перший погляд здається, що свобода та наука не надто пов'язані між собою. У будь-якому разі, свобода може добре собі існувати і без науки, принаймні тією мірою, якою може жити без науки людина з її вродженою допитливістю та прагненням пізнавати. Але що ж тоді являє собою наука без свободи?

Людина науки потребує внутрішньої свободи, вона має прагнути звільнити себе від упереджень та бути постійно готовою заново переглядати достовірність суджень з огляду на появу нових фактів, хоч би якими авторитетними були вже усталені та загальноприйняті погляди. Інтелектуальна незалежність – це найперша неодмінна властивість наукової допитливості. Але політична свобода є також надзвичайно важливою для роботи науковця. Він повинен промовляти те, що вважає правдою, при цьому не відчувати загрози своєму життю чи добробуту. Очевидно, що це стосується історичних досліджень, але також є життєво важливою передумовою будь-якої наукової діяльності, хоч би якою віддаленою від політики вона здавалась. Якщо деякі книги заборонені і стають недоступними, оскільки політична орієнтація чи національність їх автора неприйнятна уряду, як це часто-густо буває в наші дні, то дослідник не може знайти достатньо підстав, на які він міг би опиратися. А як може вистояти будівля, якщо у неї немає надійного фундаменту?

Само собою зрозуміло, що абсолютна свобода – це ідеал, який неможливо реалізувати у нашому суспільному та політичному житті. Але всі люди доброї волі повинні прагнути до того, аби сприяти людству в якомога більш повному втіленні цього ідеалу.

¹Переклад з англійської А.Е. Дробовича та І.В. Дробович за виданням *Albert Einstein Freedom and Science // Freedom. Its Meaning. Edited by Ruth Nanda Anshen. – London: George Allen & Unwin. 1940.*

II

Я знаю, наскільки безнадійною справою є дебати про фундаментальні оціночні судження. Наприклад, якщо хто-небудь вважає достойною метою повне знищення людської раси на землі, то подібну точку зору неможливо спростувати виключно на раціональних підставах. Але якщо порозумітися щодо цілей та цінностей, то можна навести раціональні аргументи про способи розв'язання глобальних задач. Отож, визначимо дві цілі, з якими очевидно погодяться майже всі, хто прочитає ці рядки.

1. Блага, які служать для підтримання життя і здоров'я всіх людей, повинні вироблятися з найменш можливими для всіх затратами праці.

2. Задоволення фізичних потреб, беззаперечно, є необхідною передумовою успішного існування, однак самого по собі його недостатньо. Для того, щоб бути задоволеним, людина повинна також мати можливість розвивати свої інтелектуальні та творчі здібності відповідно до своїх особистих нахилів та здібностей.

Перша із цих двох цілей вимагає розвитку усіх знань про закони природи і про суспільні процеси, тобто підтримки всіх наукових прагнень. Адже наукові прагнення являють собою природне ціле, частини якого взаємно підтримують один одного у той спосіб, який, напевно, ніхто не може передбачити. Прогрес науки пов'язаний із можливістю необмеженого обміну усіма результатами та висновками – свободу думки та навчання в усіх сферах знання. Під свободою я розумію такі соціальні умови, коли висловлювання думок та переконань щодо загальних чи окремих питань науки і пізнання не є небезпечними або не загрожує серйозною шкодою тому, хто їх висловлює. Ця свобода спілкування необхідна для розвитку та розширення наукового пізнання і має велике практичне значення. Перш за все, її необхідно гарантувати законом. Але самі лише закони не можуть забезпечити свободу висловлювань. Для того, щоб кожна людина могла висловлювати свої переконання безкарно, в суспільстві повинен панувати дух толерантності. Поді-

бного ідеалу зовнішньої свободи ніколи не вдасться досягти повністю, але до нього слід нестримно прагнути, заходячи якомога далі в розвитку творчого мислення, наукової та філософської думки.

Для досягнення другої цілі – щодо найширшого духовного розвитку кожної людини – потрібна зовнішня свобода іншого виду. Людина не повинна стільки працювати на задоволення своїх базових життєвих потреб. Потрібно, щоб у неї залишалися час і сили для особистого розвитку. Без такої зовнішньої свободи другого виду, свобода висловлювань буде для людини байдужою, адже на неї просто не буде часу і сил. Найкращим рішенням для забезпечення свободи цього типу та розумного розподілу праці є найширше використання передових технологій.

Розвиток науки і творча діяльність духу, в цілому, вимагають ще одного виду свободи, який можна охарактеризувати як внутрішню свободу. Це – свобода духу, що полягає у незалежності суджень та відсутності обмежень, які накладаються авторитарними та соціальними упередженнями, а також шаблонними установками та звичками. Така внутрішня свобода – це рідкісний дар природи і дуже достойна ціль для особистості. Та все ж, суспільство може багато в чому посприяти досягненню цієї внутрішньої свободи, хоча б тим, що не буде заважати її розвитку. Школа, наприклад, може часом втручатися у розвиток внутрішньої свободи через авторитарний вплив, таким чином, накладаючи на молодь зайвий духовний тягар. Однак точно так само школа може сприяти розвитку внутрішньої свободи, заохочувати незалежність суджень. Можливість духовного розвитку та вдосконалення, а відповідно і можливість покращення життя людини, з'являється лише за умови, якщо зовнішня та внутрішня свобода постійно та свідомо підтримуються.